

Výuka českého jazyka pro studenty nefilologických oborů

Alexandra Berendová

Abstrakt: Rozvíjení jazykových kompetencí v mateřském jazyce v písemném i mluveném projevu se u studentů magisterského studia nefilologických oborů jeví jako nutnost právě v případech, kdy se jedná o obory, jejichž absolventi ve své odborné praxi vystupují jako profesionální uživatelé jazyka, tedy ti, kteří se dominantní měrou podílejí na podobě jazykové normy.

Klíčová slova: výuka českého jazyka, magisterské studium nefilologických oborů, čeština pro rodilé mluvčí

Key words: Czech language teaching, MA studies of non-philological disciplines, Czech language for native speakers

Úvod

Oblast výuky mateřského jazyka (češtiny) pro vysokoškolské studenty nefilologických oborů je tématem v rámci didaktiky jazyků ojedinělým a jen těžko nachází opory ve výzkumu i v odborné literatuře. Převážná část odborné literatury k tématu didaktiky českého jazyka jako jazyka mateřského vycházející z teoretického i empirického výzkumu je zaměřena na jazykovou edukaci žáků základních a středních škol, v terciárním stupni vzdělávání je pozornost odborné veřejnosti soustředěna výhradně na budoucí učitele češtiny. Tuto skutečnost odráží například komplexní přehled české, slovenské i zahraniční literatury zpracovaný ve sborníku *Čeština ve škole 21. století* (Hájková, E. et al., 2012).

Cílem této stati je především shrnout a pojmenovat ty faktory v současné jazykové praxi, které nejvýrazněji poukazují k tomu, že úsilí rozvíjet receptivní a produktivní dovednosti studentů nefilologických oborů bakalářského či magisterského studia v mateřském jazyce i nad rámec středoškolských učebních plánů, není úsilím zbytečným, naopak, že může v dlouhodobém horizontu pozitivně ovlivnit tvorbu jazykové normy.

Výuka českého jazyka pro české studenty

Mezi laickou i odbornou (ne-bohemistickou) veřejností budí informace o tom, že se v rámci magisterského studia na Právnické fakultě Univerzity Karlovy vyučuje i čeština, pravidelně údiv. Následuje většinou otázka, zda se jedná o češtinu pro cizince. Ujištění, že jde o výuku pro rodilé mluvčí, vyvolává pochybnost, jestli to není zbytečné: „češtinu má přece každý umět ze střední školy“.

Vyučovat tedy předměty zaměřené na českou gramatiku, slovní zásobu, syntax nebo stylistiku někoho, kdo není ani cizinec ani bohemista, je všeobecně považo-

váno za něco nadbytečného, co by studenta nefilologického oboru jen zdržovalo od hlavního předmětu jeho studijního zájmu. V optimálním případě by takové školení mohlo snad zacelovat mezery vzniklé ve středoškolské výuce, ale ani na to by v magisterských nebo bakalářských programech nebyl prostor.

Představu, že učit češtinu studenty nefilologických oborů je cosi nemístného a nadbytečného, můžeme bez nadsázky považovat za kulturní stereotyp. Ten by sám o sobě na tomto místě určitě nezasluhoval zvláštní pozornost, mnohem zajímavější perspektivu nám ovšem poskytne, pokud jej konfrontujeme s jiným stereotypem, tradičně zakořeněným v naší společnosti, totiž zděšením a pohoršením nad stavem jazykové kultury v kterýkoli konkrétní okamžik ve srovnání se stavem předchozího období.

Stesky, že současný stav češtiny vykazuje úpadek oproti minulým desetiletím (jako referent bývá tradičně zmiňováno období první republiky nebo šedesátá léta), slyšíme na veřejnosti i v soukromí, od laiků i od jazykových autorit poměrně pravidelně.

Zodpovědnost za tento stav je připisována střídavě mládeži nebo studentům, kteří nevěnují své mateřštině dostatečnou láskyplnou pozornost, nečtou a nadužívají digitální média; jejich učitelům, kteří dost důsledně nevyžadují dodržování spisovné normy; novinářům a politikům kontaminujícím veřejný prostor neústrojnými neologismy a neovládajícím shodu podmětu s přísudkem. Častým podezřelým bývá i angličtina, která zaneřádila těžko ohybatelnými barbarismy oblast nových technologií, sportu či zábavy a diletantskými překlady ohrožuje svět filmu a beletrie.

Konfrontace těchto dvou stereotypů: totiž že úroveň češtiny se ve všech profesionálních i zájmových oblastech v průběhu času neustále zhoršuje a vzdaluje od jakéhosi ideálního stavu minulých období a že člověka, jenž kolem devatenáctého roku věku odmaturoval z českého jazyka, už není zapotřebí v češtině dále vzdělávat, představuje pozoruhodný paradox naší současné jazykové praxe. Do pomyslné smyčky se zde spojuje otázka úzu, jako souboru jazykových prostředků užívaných společenstvím mluvčích češtiny jako mateřského jazyka, a normy, jako souboru ustálených jazykových prostředků a závazných způsobů jejich využití. (Nekula, M. ed. et al., 2002)

Povzdechy nad neutěšeným stavem jazykové praxe můžeme sice jistě zařadit mezi klíše vzniklá snad na základě odvěkého dějinného skepticismu naší společnosti. Nacházejí své paralely snad ve všech oblastech společenského a kulturního života, kde „staré zlaté časy“ budou vždy zaujímat privilegované místo nad průměrností nebo dokonce nedostatečností současného stavu.

Pokud se ale nyní soustředíme na jazykovou oblast a přiznáme tomuto vžitému stereotypu přeci jen určité opodstatnění, musí nutně následovat otázka po příčinách kritické situace.

Uživatelé češtiny jako mateřského jazyka

Podívejme se proto nyní na uživatele češtiny jako mateřského jazyka v závislosti na tom, jakou měrou se, především ve své profesi, podílejí na podobě jazykové normy.

Můžeme zde vidět tři základní skupiny, pojmenujme si je jako jazykové profesionály, profesionální uživatele jazyka a běžné uživatele jazyka.

Jazykoví profesionálové jsou uživatelé s vysokoškolským vzděláním filologického směru, jazyk je pro ně prostředkem, ale i předmětem jejich profesní činnosti, jsou autory kodifikačních příruček, jsou tradičními autoritami v oblasti jazykové kultury.

Profesionální uživatelé jazyka ve své odborné praxi vytvářejí veřejné prestižní komunikáty – mluvené i psané. Nemusejí znát systematické zákonitosti jazyka, ale právě veřejný charakter jejich profese je zavazuje k dodržování spisovné normy.

Běžní uživatelé ve své profesní činnosti prestižní veřejné komunikáty nevytvářejí. Spisovnou normu by měli znát, ale nic kromě jejich jazykového citu a vkusu je nezavazuje ji dodržovat.

V jakém vztahu jsou pak tyto tři skupiny mluvčích k tradiční lingvistické triádě norma – úzus – kodifikace? (Jako normu zde chápeme to, co je obecně považováno za spisovné, korektní, a kodifikací reflexi této normy v příručkách jako jsou slovníky nebo gramatiky)

Jazykoví profesionálové, skupina početně zanedbatelná, jsou sice autory kodifikace. Jaká je však v dnešní době reálná autorita kodifikačních příruček a jejich vliv na jazykovou praxi, pokud nebereme v úvahu školní vyučování?

Běžní uživatelé jazyka jsou naopak skupinou početně nejsilnější, ale skutečnost, že jen málokdy vytvářejí komunikáty veřejné povahy, oslabuje jejich vliv na jazykovou normu. Ten je u této skupiny nejvýznamnější, pokud se ocitnou v roli rodičů dávajících svým dětem základy mateřského jazyka. Jsou tedy spíš tvůrci obecněčeské normy než té spisovné.

Profesionální uživatelé jazyka mají na utváření jazykové normy ze tří zmíněných skupin bez pochyby nejsilnější vliv. Oni jsou těmi, kdo ve svých komunikátech (mluvených i psaných) definují korektiv jazykové kultury, oni jsou skutečnými (i když nedeklarovanými a často neuvědomělými) jazykovými autoritami. Vždyť „úzus dobrého autora“ není jistě jen záležitostí beletrie. (Ertl, V. & Chromý, J., ed. 2011, pp. 87–110) Kdo z nás při pochybnostech o správném tvaru či adekvátní formulaci sáhne po kodifikační příručce, a kdo po textu, u nějž si je jist, že je napsán v souladu se spisovnou normou? Těch druhých bude jistě více.

Pokud nám tedy záleží na stavu jazykové normy, na prestiži spisovné češtiny například všemi skupinami uživatelů, je jistě v první řadě zapotřebí kultivovat jazykové kompetence těch, kteří tuto normu majoritně utvářejí, totiž profesionálních uživatelů jazyka: publicistů, úředníků, učitelů, právníků...

Zastavme se nyní ještě na okamžik u druhého z naznačených stereotypů, tedy u toho, že každý rodilý mluvčí, absolvent střední školy, by měl být pro svou profesionální dráhu dostatečně připraven z hlediska jazykových kompetencí ve své mateřštině už jen proto, že prošel středoškolskou výukou a složil maturitní zkoušku.

K nežádoucím zjednodušením zde může vést především skutečnost, že pokud hovoříme o „vzdělání“ v mateřském jazyce, máme na mysli dvě zcela nesourodé složky, tedy složku vědomostí a složku dovedností.

První z nich je snáze hodnotitelná, v průběhu času jen velmi málo proměnlivá a její osvojení může být věcí mechanického drilu. Jedná se zde především o názvosloví, klasifikací jazykových jevů či třeba teoretické poznatky ze stylistiky. Maximalistické pojetí teoretických poznatků z oblasti bohemistiky předkládá například Jiří Kostečka ve svém návrhu učebního plánu pro osmiletá gymnázia (Kostečka, 1993, pp. 193–196).

V tomto případě se jistě shodneme na tom, že si absolvent střední školy bez hlubších filologických ambic s maturitní výbavou po zbytek svého profesionálního života vystačí.

Od této složky je ale zapotřebí odlišit řečové dovednosti v mateřském jazyce: máme zde na mysli dovednosti jako srozumitelné uspořádání komunikátu, výběr jazykových prostředků adekvátních komunikační situaci, orientace v komplikovanějším textu a zpracování přijatých informací jazykově přístupným způsobem.

Úroveň a podoba těchto řečových dovedností je totiž závislá na tom, v jakých komunikačních situacích je mluvčí aplikuje, jaké jsou jeho odborné zkušenosti a komunikační potřeby. Zde se jistě nikdo nepozastaví nad tím, že situace devatenáctiletého maturanta, byť by jeho vědomosti o českém jazyce byly na vysoké úrovni, je zcela odlišná od situace absolventa vysoké školy vykonávajícího svou profesi v oblasti státní správy, služeb nebo sdělovacích prostředků.

S vědomostmi o mateřském jazyce nabytými na střední škole takový uživatel ve své praxi pravděpodobně obtoží, dovednosti v komunikaci a v adekvátním uplatňování spisovné normy, s nimiž střední školu opouští, jsou však jen nezbytným základem, který je nutné nadále kultivovat.

V opačném případě se totiž nůžky mezi odbornými znalostmi a zkušenostmi vysokoškolsky vzdělaného uživatele češtiny a jeho schopností efektivně komunikovat v dané profesionální oblasti budou rozevírat natolik, že jeho odborné schopnosti

a zkušenosti zůstanou nevyužity, pokud je nebude schopen srozumitelně a efektivně sdílet.

Pakliže tedy připustíme, že profesionální uživatelé jazyka jsou zároveň dominantními tvůrci jazykové normy, je tolikrát připomínaná a kritizovaná nepevnost této normy nutným důsledkem toho, že její tvůrci své jazykové kompetence nerozvíjejí souběžně s kompetencemi odbornými.

Výuka českého jazyka na Právnické fakultě UK

Katedra jazyků Právnické fakulty Univerzity Karlovy poskytuje v posledních letech stále širší prostor iniciativě směřující k zařazení výuky českého jazyka pro rodilé mluvčí do sylabu magisterského studijního programu. Původní dvousemestrální kurz, Čeština v odborné komunikaci, se postupnou diferenciací témat a výukových metod rozrostl na čtyři různé jednosemestrální kurzy vyučované v režimu povinně volitelných předmětů.

Výuka bohemistických předmětů na PF UK vstoupí v akademickém roce 2016/17 již do desátého akademického roku, rekapitulujme tedy nyní stručně jednotlivé semináře a jejich zaměření:

Čeština v odborné komunikaci je historicky nejstarším z bohemistických předmětů na PF UK. Seminář je zaměřen na spisovný jazyk v odborném diskurzu a jeho specifika. Program se soustředí na otázky spisovné normy a jejích změn, studenti se učí efektivně používat jazykové příručky. Pozornost je zde věnována i publikační etice a citační normě.

Seminář *Lingvistika a právo* je zaměřen spíše historicky a teoreticky. Mapuje vztah státní moci a jazyka u nás i v jiných zemích. Historická část semináře sleduje cestu češtiny na pozici úředního jazyka Československé/České republiky v kontextu ostatních evropských jazyků. Druhá část sylabu je věnována otázkám jazykové politiky, situace menšinových jazyků a jejich mluvčích i využití lingvistických metod v kriminalistice.

Další dva předměty jsou zaměřeny prakticky a měly by studentům poskytnout co nejkomplexnější vybavení k perfektnímu písemnému projevu jak v akademickém prostředí, tak v právní praxi, kde se mnozí z nich už během studia pohybují.

Praktika z českého jazyka nejsou jen repetitoriem středoškolského učiva. Studenti by se v tomto kurzu měli naučit zorientovat v pravopisných a morfologických variantách, které současná kodifikace připouští a vyhodnotit, která z nich je adekvátní pro danou komunikační situaci. Syntaktická část sylabu je pak zaměřena především na srozumitelnost větných celků a jejich jednoznačnou interpretovatelnost, pozornost tedy věnujeme slovosledu, aktuálnímu členění výpovědi nebo například glutinačním intervalům.

Kurz *Praktická stylistika* do určité míry navazuje na syllabus Češtiny v odborné komunikaci. Na autentických textech zde demonstrujeme jednotlivé poznatky o kompozici odborného a administrativního textu, které studenti mohli získat v předchozím semestru ve zmíněném semináři nebo třeba při výuce na jiné škole. Posluchači v rámci tohoto semináře nejen vytvářejí vlastní texty podle aktuálního zadání, ale snaží se i o stylovou analýzu zajímavých komunikátů podle vlastního výběru.

Tak trochu ironickým cílem vyučujícího těchto bohemistických předmětů je přesvědčit studenty, že právo je ve své podstatě vlastně filologická disciplína. Že od okamžiku, kdy nastoupí na naši fakultu, až do konce svého profesionálního života nebudou dělat vlastně nic jiného než číst a interpretovat texty a psát jiné texty tak, aby je bylo možné snadno interpretovat. Že k právu v jakékoli jeho podobě, ať už je to teorie, tvorba norem, praxe státní správy nebo soudnictví, nelze přistupovat jinak, než skrze jazyk. Dotýkáme-li se práva, dotýkáme se vždy v první řadě jazyka.

Pokud si tuto skutečnost připustí, je možné hlavní část tohoto úkolu považovat za splněnou. Ve své profesi už se pak mohou absolventi sami postarat o to, aby jejich jazykové kompetence v mateřském jazyce, jejich komunikační schopnosti, vždy držely krok s jejich znalostmi a schopnostmi odbornými.

Závěr

Změny v jazykové praxi jsou procesem, který probíhá v dlouhodobém horizontu a na jehož konci bývají impulzy, jež dotyčné změny iniciovaly, dávno zapomenuty nebo zasunuty do pozadí.

Devět let výuky bohemistických předmětů na Právnické fakultě Univerzity Karlovy je sice dostatečně dlouhou dobou na analýzu potřeb studentů připravujících se na výkon právnických profesí a na sestavení vhodných studijních plánů. K zachycení zpětné vazby a zhodnocení, jak mohli absolventi popsaných kurzů své dovednosti využít v dalším studiu nebo v odborné praxi, však tato doba stále není dostačující.

V perspektivě příštích let bude primárním úkolem vytvořit patřičné nástroje umožňující průběžně dlouhodobě sledovat a vyhodnocovat přínos výuky českého jazyka v magisterském studiu práv pro akademický i profesionální život studentů a absolventů.

Literatura

- ERTL, V. & CHROMÝ, J. (Ed.) (2011). *Dobry autor: výbor z jazykovědného díla*. Praha: Akropolis.
- HÁJKOVÁ, E. ET AL. (2012). *Čeština ve škole 21. století – I.: přístupy – témata – zdroje: (kritická analýza)*. Praha: Univerzita Karlova, Pedagogická fakulta.
- KOSTEČKA, J. (1993). *Do světa češtiny jinak: (didaktika českého jazyka a slohu pro vyučovací praxi)*. Jinočany: H & H.
- NEKULA, M. ED. ET AL. (2002). Norma jazyková. In *Encyklopedický slovník češtiny*. Praha: NLN, s. 288–289.

NEKULA, M., ED. ET AL. (2002). Úzus. In *Encyklopedický slovník češtiny*. Praha: NLN, s. 516.

Autorka

PhDr. Alexandra Berendová, Ph.D., e-mail: berendov@prf.cuni.cz, Katedra jazyků Právnická fakulta Univerzity Karlovy, Praha, Česká republika

Autorka vystudovala češtinu a španělštinu na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy v Praze. Na Právnické fakultě téže univerzity vyučuje češtinu a právníkou španělštinu. Je autorkou učebnice právníké španělštiny *Introducción al español jurídico*.